

ДЛЯ УВІЧНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЄСТВА. Публікація архівних етнографічних матеріалів з Закерзоння 40-х років XX століття

Історичні обставини склалися так, що значна частина західноукраїнських етнічних земель на порубіжних територіях опинилася у складі інших держав. Можновладці всіляко утискували й руйнували етнічні елементи культури українців. Автохтонне українське населення так званого Закерзоння безперечно намагалось зберегти віру, звичаї, культуру своїх пращурів.

Ось чому, як тільки під час Другої світової війни послабився польський гніт на окраїнних землях українського народу, тамтешнє населення відразу ж потягнулося до відродження власної культури. Провідники українства найзахідніших українських земель – Лемківщини, Надсяння, Холмщини й Підляшшя, що волею долі опинилися в складі генерал-губернаторства добре усвідомлювали: утвердити українське єство на правічних наших землях можна лише через повернення історичної та культурної пам'яті. А цього можна досягти тільки за умови дбайливого збереження тих пам'яток культури, котрі занедбувалися і заборонялися чужинською владою. Саме тому Управа Музею імені Ярослава Мудрого, що зорганізувався в Ярославі навесні 1940 року, зверталася до українського громадянства на терені генерал-губернаторства з проханням збирати всі пам'ятки й чітко визначала інструкцією, як це треба робити, аби зберегти культурно-побутові особливості свого етносу.

Зацікавлює й запитний листок відділу пропаганди Українського Центрального комітету з Кракова щодо етнографічного вивчення українського побуту та ремесел, де дуже детально розписано методику вивчення одягу, взуття, прикрас, а також дослідження історії ткацтва, гончарства, різьблення, писанкарства.

Очевидно, що ці документи будуть не тільки важливими свідченнями відродження українства Закерзоння з початком Другої світової війни, але й будуть корисними для сучасних етнографів щодо методики дослідження українського життя та побуту. Методичні етнографічні питальники вперше друкуються за оригіналами текстів, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України.

ЗВЕРНЕННЯ УПРАВИ МУЗЕЮ імені Я.МУДРОГО В ЯРОСЛАВІ ПРО ЗБИРАННЯ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Травень 1940 р.

Ярослав, в травні 1940 р.

До Хвальних Українських Товариств і Установ та до всього Українського Громадянства на терені генерал-губернаторства

Народ без минулого не може думати про майбутнє. Пошана для традиції, давньої культури та славного минулого творить тривкі основи теперішності і є запорукою доброго майбутнього. З потреби вивчення давнього минулого повстали музеї.

На терені Ярославщини, Перемищини, Лежайщини й цілої Холмщини немає ні одного обласного музею.

Переживаємо важкі події, що можуть принести великі несподіванки для нашої Нації. Кожного дня ми є свідками цілого ряду змін в нашому житті. Все, що торкається теперішнього й минулого нашого Краю – треба вміло та старанно упорядкувати й зберігати. Завдання це виконує музей.

В Ярославі повстав обласний музей, дістав відповідне приміщення й розпочав свою діяльність. Успіх цього важкого завдання залежить від попєртя цілого Громадянства, без різниці поглядів і переконань.

Треба, щоб кожний наш громадянин зрозумів, що через таку працю зробить прислугу нашій науці й культурі та покладе підвалини під розвій нашої Батьківщини. Нехай ніхто не лякається, що його дар для свого музею є малий і позірно маловартісний. Найменший предмет може мати для будучого дослідника велике значення.

Що треба збирати:

1. Загальні пам'ятки, як: друки, оголошення польські й німецькі – військові й цивільні з цілого терену. Всякі летючки, брошурки, писані проклямації, листи, коверти, значки, печатки, відзнаки, відбитки печаток і т.д. Частини одягу У.Г.А. і У.А., їх відзнаки, жетони, стара зброя, портрети, образи, деворити і т.д.

2. З етнографії: народня ноша в цілості й частинах, стара й сучасна, капелюхи, очіпки, гердани, спинки, запинки, пряжки, пояси, торби, крайки, горщики, миски, деревляна посудина, веретена, ткацькі станки, скрині, домашня обстановка, головні різбляна. Всяке господарське знаряддя, як старі деревляні плуги, вози домашньої роботи без скуття, граблі, деревляні заступи, мотики, коси, серпи роблені домашнім ковалем. Приладдя ловів, рибальство, різні прикраси, зброя, діточі забавки, різні вироби з дерева. Вишивки, писанки, мальованки, вишиванки, малюнки на склі та мистецька прикраса мешкань.

3. З археології: передавати всякі принагідні знахідки як: костяні й камінні, сокири, топори, крем'яні відлубли, ножики, скробачки, стрілки та взагалі кожний камінчик, на якому видно працю людини. Черепня посудини, тепер не вживаної. Самим нічого не копати, але при земних роботах натрапляється часом на підпалений вогнем камінь, вугіль й попіл. Про все зразу повідомити в музей. Як неможливо, то все вибирати, записати й передати до музею. Часто знаходять старі роги, гроші, оздобу, зброю, різні металеві речі і т.д.

4. Церковне малярство: передавати всі ікони, що лежать на стріхах, дзвіницях і є засуджені на знищення. Книги, пергаміни, свічки, різна утвар, особливо різбина, церковна одіж, особливо стара. По захристіях і закамарках, на стріхах церков валяється велика кількість старих паперів, що наражені на знищення мишвою й вогкістю. Між тими паперами можуть бути дуже цінні матеріали.

5. Книги, що своїм змістом відносяться безпосередньо до даної області. Старі рукописи, стародруки, аж до найновіших, часописи свої й чужі – все це повинно знайтися в музейній бібліотеці.

6. Збірки топографічних назов, народні пісні, оповідання, приповідки, замовлювання, загадки і т.д. з задержанням місцевого говору та означення наголосу.

7. Повідомляти музей про всі доісторичні могили, вали, старі камені, намогильники, придорожні хрести, румовища, старі будови, церкви, каплички. Списати, що там є, і пересилати до музею.

До кожної навіть дрібної річі треба долучити картку з датою, де й ким знайдено.

На все видасть музей посвідку, а за більші дари буде видавати грамоту.

Усі жертводавці будуть оголошені в пресі.

Музей міститься в Ярославі при Українському Національному Комітеті, вул. Собіського 11/1.

Річі приймає: Канцелярія Українського Національного Комітету, або канцелярія “Сільського Господаря” в Ярославі, Ринок, ч.6, де урядую голова музейної секції від год. 8 до 15 щодня, крім українських свят. Там же уділяється всяких інформацій та приймається зголошення до праці в музею.

Управа Музею ім.Кн.Ярослава Мудрого.

**Леонід Бачинський.
Голова Муз. Секції У.Н.К.**

Листівка.

ЦДАВОВУ. – Ф.3959.– Оп.1.– Спр.13.– Арк.2 – 2 зв.

Запитний листок Українського Центрального комітету щодо вивчення українського побуту та ремесел 1940 рік

Український Центральний Комітет
Краків, в. Зелена, ч. 26/5

Відділ Пропаганди

З а п и т н и й л и с т о к

Про народне мистецтво в місцевості _____

I. Народня ноша

Сорочка

1. Матеріали: а. Чи самі прядуть і тчуть?
б. Прядиво домашнє чи фабричне?
в. Чи купують готове полотно?
2. З яких частин складається сорочка й як вони називаються?
3. Чим ріжниться буденна сорочка від недільної (прикраса, матеріал)?
4. Чи вміє кожна жінка вишивати, чи лиш деякі жінки в селі?
5. Чим вирізняються сорочки, призначені для обряду (весілля, похоронів)?
6. Які повір'я або забобони зв'язані з шиттям або ношенням?
7. Чи горішня й долішня частина сорочки з одного кусня полотна, чи злучена в поясі?
8. Доки сягає сорочка, до пояса, до колін, чи довша, як спідниця?
9. Чи шують тепер так, як давніш і в чім полягає різниця (крій, матеріал)?
10. Де розміщують вишивку на сорочці?
11. Подати всі назви частин рукава.
12. Як закінчений рукав (отворений, збираний або дуда)?
13. Яким швом рукав пришитий до пахи і зшитий уздовж?
14. Де розміщена вишивка на рукаві?
15. Спосіб виконання вишивки: а. Назва стібку?
б. Назва взору?
16. Дещо про орнамент (рослинний чи геометричний).
17. Головні краски, що ними вишивають у селі.
18. Якими нитками вишивають і як їх називають у селі?
19. Чи бувають відмінні взори у дівчат, молодиць і у старших жінок?
20. Чи вишивають тепер, як і в чім полягає різниця? (Взори, нитки).
21. Як розміщена вишивка на грудях?
22. Як викинчена пазуха, вишивкою чи мережкою?
23. Як розміщена вишивка на спині?
24. Чи той самий взір, що на переді?
25. Як закінчується сорочка коло шиї?
26. Чим зв'язується зпереду або спинається?
27. Як закінчений приділ сорочки: вишивкою, мережкою чи неприкрашений?
28. Яка за широка прикраса на придолі?

Спідниця

29. З чого шують спідницю – з вовняної (купної чи домашньої матерії, полотна (білого крашеного, мальованого)?
30. Чи з огляду на якість матеріалу вирізняється назва спідниці?
31. Як шують спідницю – у складки, морщена?
32. Доки сягає довжина спідниці (до колін, нижче, до кісток)?
33. Чим придержують у поясі – крайкою, поясом, обшивкою?
34. Як прикрашують спідницю – називають (стяжками, закладками, стебнівкою, вишивкою) чи вишивають?
35. Де і як розміщують прикраси?
36. Чим ріжниться святочна спідниця від буденної: матеріалом, прикрасами?

- 37. Чи матеріял, краска, вигляд спідниці міняються – підлягають моді?
- 38. Чи носять у даному селі – околиці – обгортки, запаски?

Прибрання голови

- 39. Як дівчата плетуть і укладають волосся?
- 40. Як дівчата прикрашують голову (квітки, стрічки)?
- 41. Спосіб вязання хустки (попід бороду, верхом над чолом, вязання ззаду)?
- 42. Краска і матеріал хустки (полотно, вовна, шовк)?
- 43. Чим різниться святочне прибрання голови від буденного?
- 44. Описати й подати складові частини весільного прибрання голови.
- 45. Чи є різниця між зачіскою жінок і дівчат?
- 46. Описати й подати складові частини окриття голови у жінок.
Проситься звернути особливу увагу на вишивки, ткані взори та спосіб їх розміщення.

Прикраси шиї

- 47. Чого вживають як прикраси шиї, намиста, дукачів-личманів, силянки (гердан), коралів? Подати всі назви й описати прикраси, уживані в селі.
- 48. Чи завязують коралі високо під шию, чи спускають на груди?
- 49. Як завязують ззаду (стрічкою, спряжкою)?

Пояс

- 50. Чим оперезуються в стані?
- 51. Розміри пояса, довжина й ширина в дм.
- 52. З якого матеріалу й краски пояс? Як прикрашений?

Передник (фартушок)

- 53. Чи носять у селі передник і як його називають?
- 54. З якого матеріалу і якої краски?
- 55. В який спосіб шиють його (морщений, рясований)?
- 56. Чим і як прикрашують (вишивки, стрічки, тороки)?

Верхня одіж

- 57. Що надівають поверх сорочки і як це називають (корсет, станик, лейбик)?
- 58. Чи шиють його з рукавами? Доки сягає (до стану, нижче стану) з якого матеріалу і якої краски?
- 59. Чим і як прикрашують (вишивкою, гаптом, стрічками)?
- 60. Подати всі назви верхньої одежі, літньої й зимової.
- 61. З якого матеріалу і якої краски (полотно, вовна, купний матеріал, футро)?
- 62. Доки сягає свитка чи кожух (до стану, до колін)?
- 63. Як і чим застібується (на переді чи на боці)?
- 64. Як і чим прикрашують (волічкою, вишивкою, дармовисами)?
- 65. Де розміщують прикраси на верхній одежі (на грудях, біля шиї, кругом стану, на полах, на рукавах, кругом пахи)?
- 66. Яких красок уживають найрадше для прикрас?

Взуття

- 67. Яке взуття носять у селі і як воно називається (чоботи, черевики, ходаки, личаки, постולי)?
- 68. Чим різниться зимове взуття від літнього?
- 69. Які є роди чобіт і чим різниться між собою (подати всі назви).
- 70. З якого матеріалу і якої краски бувають личаки. Ходаки?
- 71. Як їх прикрашують (морщеними, ремінчиками)?
- 72. Якої форми й краски черевики, що тепер найбільше носять на селі?
- 73. З якого матеріалу панчохи?

Чоловіче вбрання

Сорочка

74. Чим різниться буденна сорочка від недільної?
75. Чи сорочку вишиває жінка своєму чоловікові, чи відає другим вишивати?
76. Які повір'я або забобони зв'язані з шиттям або ношенням?
77. Доки сягає сорочка, до пояса, вище чи нижче колін?
- Чи горішня і долішня частина сорочки з одного кусня полотна чи злучена в поясі?
78. Чи шиють тепер так як давніш і в чім полягає різниця (крій, матеріал)?
79. Як розміщена вишивка на сорочці? Яка заширока?
80. Як закінчується сорочка біля шиї (збирки, комір)?
81. Чим зв'язується на переді або застібується?
82. Подати назви частини рукава.
83. Як закінчений рукав (отворений, збираний, дуда)?
84. Спосіб виконання вишивки (назва стібку і взору)?
85. Яких взорів уживають (рослинних, геометричних) та в яких кольорах?
86. Чим різняться сорочки старших чоловіків від парубочих?
87. Чи вишивають тепер як і давніш і в чому саме різниця?
88. Як виглядає комір (стоячий, викладаний. Яким способом пришитий до сорочки)?
89. Як виглядають дуди (манжети) і як прикрашені?
90. Подати назви штанів, уживані в селі.
91. Матеріал, із якого шиють штани (полотно, домашнє сукно, купнє сукно)?
92. Крій штанів (рівні, розширюються, звужуються)?
93. Чим їх прикрашують (мережкою на долинні чи вишивкою)?

Накриття голови

94. Як називають зимове й літнє накриття голови в селі?
95. Описати його.
96. Чим різниться обрядове (святоче, весільне) накриття голови від буденного?

Пояс

97. Подати назви поясу, уживані в селі.
98. З якого матеріалу пояс і якої кольори?
99. Чим і як прикрашують пояс (бляшками, пряжками, тороками) та чи містить у собі сховки?
100. Чим різниться святочний пояс від буденного?

Взуття

101. Яке взуття носять у селі і як воно називається?
102. Якої форми й кольори це взуття?
103. З якого матеріалу онучі чи панчохи?

Верхня одіж

104. Подати всі назви верхньої одіжі, вживані у селі.
105. Чи є різниці між верхнім убранням чоловічим і жіночим?

Торбина

106. Подати назви на торбину, вживані в селі та розміри торбини в дм.
107. З якого матеріалу виробляють торбини і якої кольори (шкіра, тканина)?
108. Чим прикрашують торбину?

Хустина

109. Подати всі назви на хустину в селі та розміри її в дм.

- 110. Як розміщена вишивка на хустині (по рогах, по середині)?
- 111. Коли вживають хустини (до церкви, в гостину)?

II. Ткацтво

- 112. Чи плекають у місцевості льон і коноплі?
- 113. Коли прядуть та де (на досвітках, на відробок)?
- 114. Хто тче полотно (господиня, ткч)? Назвати всі способи ткання.
- 115. Яке широке полотно та якої якості (тонке, грубше)?
- 116. Чи окрім полотна тчуть ще інші льняні чи коніпні тканини? (Скатерті, рушники, верети, настільники). Подати назви.
- 117. Якими взорами прикрашають ці тканини (вузькі, широкі) та в яких красках? Звідки беруть коліркові нитки на взір?
- 118. Як викінчені ці тканини, рубцем чи тороками?
- 119. Чи ці тканини служать лише до вжитку, чи мають також обрядове значіння (на весілля, похорони, парастас)?
- 120. Чи виробляють також вовняні тканини?
- 121. Опис перерібки вовни із місцевими назвами.
- 122. До чого служить доморобне сукно?
- 123. Чи крім сукна виробляють із вовни й інші тканини?
- 124. Чи в околиці тчуть килими або може ткали колись?
- 125. Описати старий килим, якщо такий є у церкві або котрійсь хаті (Розмір, взір, краски, основа).
- 126. Чи в околиці тчуть вовняні верети або хідники?
- 127. Чи тчуть в околиці пояси або може ткали колись?
- 128. Описати спосіб ткання пояса.

III. Гончарство

- 130. Чи в околиці виробляють посуду або виробляли колись?
- 131. Подати назви місцевостей, де виробляють або виробляли посуду.
- 132. Хто займається виробом посуду? Подати прізвища гончарів.
- 133. Яку посуду виробляють (миски, глечики, близнюки, дзбанки).
- 134. Описати поодинокі предмети. Подати опис роботи.
- 135. Якої краски випалена глина (червона, темно-сіра) і яка на ній полива (червонава чи ясна)?
- 136. Якого розпису вживають гончарі (квітки, хвилясті або зигзакуваті лінії, клинці, гребені)?
- 137. Якими красками розписують взір?
- 138. Де розпродують гончарі посуду (подати назви місцевостей і ярмарків)?
- 139. До чого їх вживають у господарстві? Чи вживають також при обрядах, хрестинах, весіллі, похоронах?

IV. Деревна різьба

- 140. Чи в околиці виконують ужиткові дерев'яні предмети (ложки, цебрики, дійниці, скрині)?
- 141. Хто виконує цю різьбу (господар чи спеціальний різьбар)?
- 142. Описати взір різьби, евент. рисунок.
- 143. Чи різьблять і інші предмети, окрім ужиткових (різне дрібне знаряддя на продаж)?
- 144. Подати назви місцевості і прізвища різьбарів.

V. Писанки

- 148. Чи пишуть в околиці писанки, а може писали колись?
 - 149. В який спосіб пишуть, описати хід роботи.
 - 150. Яких взорів уживають (рисунок, краски)? Звідки беруть краски?
 - 151. Хто пише писанки (господиня чи писанчарка)?
 - 152. Скільки підготовляє їх кожна родина?
- Пояснення

Відповідати на анкету слід у такому порядку, як є подані питання.

Запити повторяти не треба, вистачить при відповіді навести число запиту.

У кожному селі мусить бути старе вбрання, поховане в скрині.

Звертатись до старих людей із запитом про те, як воно виглядало, коли вбиралось та як носилось. Деякі частини одягу варто записувати, як напр. крій сорочки або верхнього вбрання. Ще краще було відшукати якісь старі світлини селян у давньому сільському вбранні. Такі світлини бувають по сільських хатах, або в фотографіях у містечку.

Відповіді писати на аркуші паперу для кожного відділу окремо:

Напр. спершу писати ноша, потім ткацтво, гончарство і т.і.

ЦДАВОВУ. – Ф.3959. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.17 – 19 зв.